

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.
Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod licencom Creative Commons Imenovanje 4.0 međunarodna.

**Teodora VIGATO**

Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja

Sveučilišta u Zadru

Ulica dr. Franje Tuđmana 24

HR – 23 000 Zadar

teodora.vigato@zadar.net

UDK 792.97(497.581.1 Zadar):82

821.162.3.09:792

821.163.42.09:792

398.21:792

DOI: <https://doi.org/10.29162/ANAFORA.v5i2.1>**Pregledni članak****Review Article**

Primljeno 1. kolovoza 2018.

Received: 1 August 2018

Prihvaćeno 21. listopada 2018.

Accepted: 21 October 2018

FANTASTIČNI MOTIVI UPRIZORENI LUTKOM U KAZALIŠTU LUTAKA ZADAR

Sažetak

U ovom radu autorica predstavlja lutkarske predstave koje su uprizorene u Kazalištu lutaka Zadar prema fantastičnim motivima iz češke i hrvatske pisane i usmene književnosti: balada *Kitica* prema tekstu češkog autora Karela Jaromíra Erbena u režiji Miroslava Melene; *Nečisti i djevojka* koju je na scenu prema motivima usmene priče postavio Rene Medvešek i u maniri nove bajkovitosti predstava *Gradovanje* Tahira Mujičića koja je nastala kao *hommage* hrvatskom fantastičnom slikaru Hrvoju Šercaru. U baladi i usmenoj priči autori kreću od svakodnevnice kako bi došli do motiva straha i smrti. U bajci su izostavljeni fantastični motivi strave i smrti, ali je fantastičnost podcrtana fantastičnim lutkama i fantastičnom inscenacijom. U lutkarskoj praksi poželjno je da se lutka koristi za one inscenacije koje zahtijevaju natprirodna rješenja jer je scenska lutka neživa stvar, a istovremeno prezentira život i živi. Upravo tom svojom dvostrukom prirodom, lutka može izraziti sve ono što čovjek i ne smije, i ne može.

Ključne riječi: lutka, fantastični motivi, Kazalište lutaka Zadar, *Kitica*, *Nečisti i djevojka*, *Gradovanje*

Uvod

Hrvatska lutkarska kazališta koja djeluju nakon Drugog svjetskog rata svoju repertoarnu politiku prilagođavaju djeci pa uglavnom na scenu postavljaju njima dostupne tekstove. Međutim, u povijesti Kazališta lutaka Zadar na repertoaru su se našle i priče temeljene na fantastičnim motivima namijenjene odraslima. U uprizorenim fantastičnim pričama dominira strah, a radnju priča/predstava autori/redatelji gradili su na čitateljevu/gledateljevu vjerovanju ili nevjerovanju u istinitost nadnaravnog zbivanja (Bošković-Stulli 1991: 163). Glavni junaci kolebali su se između onoga što im se nudi i onoga što bi prema njihovu mišljenju bilo prirodno. Naime, potpunim junakovim vjerovanjem ili nevjerovanjem u ono što mu se događa udaljava radnju od fantastike jer *kolebanje daje život fantastici* (Todorov 1987: 165).

S druge strane u lutkarskim predstavama događa se čudo animacije koje se zbiva pred našim očima u samom trenutku scenskog čina. Oživljena lutka nosi u sebi nešto od one tajanstvenosti, nepoznate sile kojoj se granice stvaralačke moći nikada ne mogu dosegnuti (Jurkowski 2007: 25). Poljski lutkar i redatelj Wiesław Hejno (2002: 57) čudo u kazalištu lutaka uspoređuje s čudom na svadbi u Kani Galilejskoj. Jedno je pretvoreno u drugo, a upravo takve se stvari događaju u kazalištu. Čudo animacije također možemo povezati s postojanjem i nepostojanjem. Problem je u prelasku bitka iz jednog stanja postojanja u drugo ili iz jedne razine u drugu. Postojanje je lutke magično, sve ostalo je vještina i umijeće koje tu magiju odijeva raznolikim nazivljem. Lutkom je najbolje predstaviti nadnaravno i čudesno kao razbijanje sveopće koherencije (Paljetak 2007: 20).

Lutkar s jedne strane svijet vidi antropološki tako da oživljava sve oko sebe, pa životinje, drveće i kamenje razgovaraju, dok je s druge strane lutka spremna na svakakve radnje, može sve izvršiti, može letjeti, raspasti se na komadiće, izgovarati svaku riječ na svakom jeziku, pretvoriti se u što poželi i otići kamo hoće (Hejno 2002: 63).

Fantastične priče i balade odvijaju se u okrilju strave i gotovo neizbježno završavaju kobnim događajima, koji izazivaju smrt, nestanak ili prokletstvo junaka, izdvojila je Bošković-Stulli pozivajući se na Rogera Cailloisa (1991: 161). S druge strane, u bajkama je sve čudesno. U njima nema mjesta stravi zbog kršenja prirodnih zakona kao u baladi ili priči. Čudesno je organski dio bajkovitog cjelovitog svijeta. Ljudi u bajci ne doživljavaju onaj svijet kao nešto tuđe. S druge strane bajke se razlikuju od realističkih djela ili djela koja imaju pseudorealističkih pretenzija (Bošković-Stulli 1991: 170).

U ovome radu bit će predstavljena lutkarska uprizorenja nastala prema literarnim i predlošcima koji se temelje na fantastičnim motivima. Predstaviti ćemo balade iz zbirke *Kitica* češkog autora Karela Jaromíra Erbena i usmenu priču ili predaju *Nečisti i djevojka*. Sinopsis Tahira Mujičića *Gradovanje ili kako su nastali gradovi* s jedne strane temeljen je na bajci, koja je čudesna, a ne fantastična, ali s druge strane inscenacija i lutke rađene su prema fantastičnom slikarstvu.

U usmenoj priči *Nečisti i djevojka*, a posebice u zbirci balada *Kitica* pronalazimo elemente kolebanja i straha što su glavne odlike fantastičnih žanrova. U priči osuđena duša traži da se izvrši neki čin za njezino smirenje, dok je u baladi duh osuđen na vječnu jurnjavu, a utjelovljena smrt pojavljuje se među živima.¹ Pojam fantastika najčešće se shvaća u širokom značenju nadnaravnog, međutim, Bošković-Stulli (1991: 169) fantastiku vidi samo u onim književnim žanrovima u kojima se nadnaravno probija u realni svijet, a to nisu bajke. U bajci vladaju iste zakonitosti od početka do kraja, u priči i baladi polazi se od svakodnevnice i likovi su dovedeni u situaciju da biraju. U baladi i priči čitatelji/gledatelji moraju prihvatiti novi zakon prirode (Todorov 1987: 46).²

Nadnaravni sadržaji u usmenoj prozi zajednički su u bajkama, baladama i pričama, ali se oni međusobno značajno razlikuju. Radi distinkcije nadnaravnih pojava, bajkama bi više odgovaralo obilježje čudesnog, a pričama i baladama obilježje fantastike. U folklorističkoj literaturi prihvaća se mišljenje da se u istinitosti priče, balade vjeruje, za razliku od bajki koje i pripovjedači i slušatelji uzimaju kao izmišljene. Na tim se distinkcijama temelje i njihove različite poetike (Bošković-Stulli 1991: 171).

Zbivanje u fantastičnim pričama ne odvija se u onostranom dalekom čudesnom prostoru nego nadnaravne pojave prodiru u svakodnevni život. U tom poznatom svijetu zbivaju se događaji koji se ne mogu objasniti zakonima tog istog običnog svijeta. Panika, strava, prodor neobičnog, kobni događaji ključni su pojmovi za fantastičnu književnost. Poznata obilježja fantastične književnosti u korelaciji su s usmenom književnošću posebice s pričom ili baladom.

¹ Roger Caillois, izdvojila je Bošković-Stulli (1991: 166), nabroja dvanaest tematskih skupina fantastičnog književnog žanra, među kojima njih pet pripada matici usmene književnosti, a upravo prema takvim motivima usmjerili smo naše istraživanje.

² Pregled literature koja se bavi fantastikom može se pronaći u Pavičić (2000) i Kuvač Levačić (2013).

Kitica Karela Jaromíra Erbena

Predstava *Kitica* nastala je prema umjetničkim baladama³ češkog romantičarskog pisca Karela Jaromíra Erbena (1811. – 1870.) koji je svojedobno bio vrlo popularan u Češkoj i Hrvatskoj. Za izvođenje u Kazalištu lutaka Zadar tekst *Kitica* prilagodio je Miroslav Melena, koji je ujedno i režirao predstavu uz asistenciju Milene Dundov. Realizacija lutaka povjerena je Mojmiru Mihatovu i Darku Petkoviću. Bila je to predstava koja se dugo neće moći zaboraviti, kazala je novinarka Tatjana Stupin (2001).⁴

Karel Jeromír Erben, kao sakupljač narodnog blaga, oživljava jednostavne priče, pohranjuje mitologijsku oporuku predaka koji su bili u tijesnoj psihološkoj vezi s prirodom, s njezinim ciklusom godišnjih doba popraćeno ustaljenim običajima. U mitologiji i usmenoj poeziji Erben traži izvornu simboliku i narodnu filozofiju. U njegovom mitskom svijetu nema razlike između čuda i ne-čuda i likovima se nitko ne čudi. Taj svijet ne priznaje smrt, u njemu ne postoji slučaj, miješaju se različite razine realnosti, snovi i java.⁵

Zbirka balada *Kitica narodnih povjestica* sadrži dvanaest balada koje su pune mračnih priča. Glavni junaci su uglavnom tragični ženski likovi. One pomirljivo prihvaćaju svoj kraj jer su to zaslužile zbog neposlušnosti ili tako bar misle. Nadnaravna i mitološka bića, koja se pojavljuju u tim baladama žele također

³ Mira Sertić (1970) tvrdi da se balade i romanse često poistovjećuju. U njima moraju biti prisutni epski, lirski i dramski elementi. Lirski kako bi se pobudila neka čuvstva ili snažan ugođaj. Prema Solaru (1984: 196) balada pjeva o stradanjima i nesrećama polaganim ritmom koji nosi tužniju intonaciju u odnosu prema romansi. U dijakronijskoj perspektivi, balade su epsko-lirske pjesme kratke forme koje pripadaju specifičnom obliku fikcionalnog pjesništva, imaju manje ili više narativnu osnovicu i specifično eksponirani lirski subjekt koji svoj glas najjače predaje pripovjedaču, kazivaču pjesme. U baladama su prisutne dvije konstante: mitski okvir u koji je smještena baladska fabula i motiv Sudbine (Rečnik 1985: 62-66).

⁴ Predstava *Kitica* izvedena je samo tri puta i zbog tehničke zahtjevnosti više se nikada nije izvela. Održane su premijera (11. 7. 2001.), repriza (12. 7. 2001.) i jedna izvedba pred veleposlanikom Češke Republike Jiřijem Kudělom koji je bio pokrovitelj predstave.

⁵ Kao primjer balade u *Rečniku književnih termina* (1985: 62-65) izrijeком se spominje Erben i to da se balada javila među Slavenima. Povijest umjetničke balade počinje 1773. kada je Gottfried August Bürger objavio djelo *Lenore* u kojem je spojio folklornu građu, suvremenost i naturalistički izraz. Goethe i Schiller su sa svojim suvremenicima taj tip balade podigli na literarno istaknuto mjesto.

O povijesti češke balade piše Marijan Šabić (2000) koji kaže da su češke balade sačuvale veliko usmeno književno blago što je pretočio u umjetnički standard Karel Jeromír Erben. Bohuslav Beneš (prema Šabić, 2000:144) češku pučku baladu opisuje kao lirsko-epsku pjesmu koja obuhvaća dramatičan sukob, opasan događaj i tajanstvene sile u ljudskom životu.

pobjeći sudbini, ali obično tragično stradaju. U Erbenovim baladama miješaju se elementi svakodnevnice i fantazije. Naime, balade su iskustveno motivirana proza u kojoj su nestvarna, nadnaravna zbivanja tek subjektivna priviđenja nesretnih djevojaka. Erbenove priče kreću iz svakodnevnice i vrlo brzo dovode svoje likove da budu neodlučni u izboru između prirodnog i neprirodnog.

Od dvanaest balada na scenu Kazališta lutaka Zadar postavljene su: *Vrbe*, *Voden-muž*, *Svadbene košulje* i *Zlatni kolovrat*.⁶ U arhivu Kazališta lutaka pronašli smo samo tekst za *Svadbenu košulju*. U *Svadbenoj košulji* glavna junakinja je usamljena mlada djevojka. Ima samo dragog koji je otišao u svijet i nije se više vratio. Mladić joj je na rastanku kazao neka sije lan pa će se tako svaki dan nje ga sjećati. Prvo ljeto će lan prestiti, drugo polijevati, a treće šivati košulju i kada sašije košulju u vijenac, treba sašiti *rutvicu*. Košulju je sašila, ali dragog nema pa moli Majku Božju da joj vrati dragog. U tome trenu javlja se čudan znak te djevojka krikne i svijeća se ugasi. Dolazi mladić i kuca na prozor i odvodi djevojku u noć jer prije jutro mora postati njegova žena. Najprije traži od djevojke da odbaci molitvenik kako bi lakše došla cilju. Nakon toga traži od nje da odbaci kronicu i potom križ svoje majke. Mladić dovodi djevojku na groblje i djevojka moli mrtvog mladića da se vrati. Kada su ljudi pošli na misu, našli su razrovanu grobnicu, a povrh grobnice komadić nove košulje.

Glumci su animirali velike neobične lutke koje su držali ispred sebe. Bile su napravljene od velikih šupljih cijevi, tako se barem doimalo, imale su zglobove poput marionete, samo što su ih lutkari animirali držeći ih ispred sebe. Lutke nisu imale nikakve oznake na licu niti su imale ikakve kostime.

⁶ Erben, Karel Jaromír: KITICA. Dram. Miroslav Melena.
Red. Miroslava Melene. Pom. red. Milena Dundov. Sc. VENUS d.o.o. Brno. Lutke Mojmir Mihajlov, Darko Petković. Sc. gl. Miroslav Kořínek. Obl. svj. Ivo Nižić.
VRBA. Prijevod August Šenoa.
Izvođači: *Muž* – Zlatko Košta. *Žena* – Tamara Šoletić. *Vještica* – Sanja Zalović.
VODEN-MUŽ. Prijevod T. Borkovski.
Izvođači: *Pripovjedač* – Zlatko Košta. *Voden muž* – Lobel Nižić. *Majka* – Sanja Zalović. *Kći* – Anđela Ćurković-Petković.
SVADBENE KOŠULJE. Prijevod T. Dorotić Sesar.
Izvođači: *Zaručnik* – Zdenko Burčul. *Djevojka* – Gabrijela Meštrovčić-Maštruko.
ZLATNI KOLOVRAT. Prijevod T. Boranić.
Izvođači: *Pripovjedač* – Tamara Šoletić. *Kralj* – Zlatko Košta. *Maćeha* – Asja Rebac. *Dora* – Anđela Ćurković-Petković. *Sestra* – Vjera Vidov. *Pustinjak* – Dragan Veselić. *Dječak* – Tamara Šoletić.
Premijera: 11. 7. 2001.

Arhitekt i scenograf Miroslav Melena na neobičan je način riješio inscenaciju čitavog scenskog prostora zajedno s gledalištem. Pozornica i gledalište predstavljali su jedinstvenu cjelinu iznad koje je bilo nategnuto platno poput jedara. Gledalište je bilo jako podignuto tako da je publika gledala predstavu iz ptičje perspektive. Nategnuto platno iznad pozornice imalo je veliku rupu pa se publici činilo kao da se predstava održava u velikoj rupi. Vrlo jednostavne kulise za svaku priču spuštale su se s metalne povelake.

Lutke Mojmira Mihatova u ovoj predstavi bile su dominantne na ogoljenoj sceni.⁷ Lutkama je dao dušu i kada je izgledalo kao da će samo izvesti pokret. Lutka je s glumcem srasla u cjelinu, ali je ujedno lutka bila cjelina za sebe i bez animatora. Imala je karakteristiku živog čovjeka koji može pokrenuti svoju ruku kako god glumac želi, od hvatanja predmeta do stavljanja prsta u usta. Kao pravo živo biće. Sve sastavnice funkcionirale su kao jedna kompaktna cjelina.

Fantastični motivi predstavljeni su neobičnom inscenacijom i tako uokvirili baladu o tužnim životima uglavnom žena koje su dovedene u situaciju da uvijek odaberu smrt.

Nečisti i djevojka

Rene Medvešek je za lutkarsku scenu adaptirao hrvatsku usmenu priču ili predaju *Nečisti i djevojka*.⁸ Bila je to inovativna i neobična predstava koju karakteriziraju u prvi mah skromna scenografija i kostimografija, a s druge strane vrlo zanimljivi redateljski zahvati. Pripovjedač i redatelj gradirajući prizore dolaze i do šokantnih horor-scena. Međutim, redatelj Rene Medvešek nije ustrajao na šokantnosti nego na blagosti pa se u predstavi nastojao osloboditi zastrašujućih prizora. U prvi plan stavio je sve ono što djevojka potiskuje u životu, potom od čega djevojka bježi i na kraju kako se oslobađa demonskog koje nosi u sebi (Tunjić, 2014).

Pokretač radnje je duša mlade djevojke koja žudi za ljubavlju, naime, jedna od tri lijepe djevojke nije imala mladića. I tada se upravo događa ono što odli-

⁷ O lutkama Mojmira Mihatova više u mojem radu *Scenografija u Kazalištu lutaka Zadar* (2010).

⁸ NEČISTI I DJEVOJKA. Prema usmenoj predaji. Dram. Rene Medvešek. Red. Rene Medvešek. Sc. Rene Medvešek, Robert Košta. Lutke i maske Robert Košta, Milena Matijević Medvešek. Sc. gl. Rene Medvešek, Matija Antolić. Obl. svj. Ivo Nižić, Frane Papić. Izvođači: Gabrijela Meštrović-Maštruko, Vjera Vidov, Paola Slavica, Juraj Aras, Dragan Veselić, Josip Mihатов. Praizvedba: 20. 9. 2014.

kuje priču: *sudaranje realnog, svakodnevnog života s neobičnim i izuzetnim, bilo da je riječ o tajanstvenim ili povijesnim pojavama* (Bošković-Stulli 1971: 250). Navečer na sijelu pojavljuje se mladi lijepi nepoznati momak kojeg ona odabire za svojeg mladića. Međutim, u djevojke se javlja sumnja i strah je li mladić kojeg je odabrala onaj pravi iako joj je pokazivao znakove ljubavi: *...iz usta mu vatra sijeva, iskre mu iz očiju frcaju... ipak ju je strah* (Priče, 1997: 69). Prvi znak neobičnosti u njezina momka je kozja noga koju je djevojka otkrila kada je vezivala *napredenu* vunu za njegovu nogu. Sve su djevojke slijedile momka koji je odlazio u crkvu na groblju gdje je vadio kosti iz groba i pred oltarom glodao lubanju. Bitno je ono što su djevojke vidjele pa je na plakatu i kazališnom listiću starinska ključanica koja već sama po sebi mami da se pogleda kroz nju drugu sobu ili onostrano gdje se nalazi nešto tajanstveno.

Upravo u trenutku gledanja kroz ključanicu nastaje obrat i usmeni pripovjedač vodi priču u onostrano predajama, fantastično se osjeća kao onostrano, sablasno, puno jeze i ono što je teško pojmljivo jer se događa prodor nečeg posve tuđeg u svakodnevnicu.

Djevojka se nakon neobične spoznaje razboli i umre, a na humku izraste ružica koja se svaku večer pretvara u lijepu djevojku koja jede s kraljevog stola, ali se ujutro opet pretvara u ružicu. Kralj je preduhitrio ružu-djevojku i ne pušta ju da se vrati u pupoljak. Djevojka se uda za kralja i rodi dijete. Međutim, ponovo se javlja Nečisti koji joj sada prijeti da će dijete umrijeti ako ne kaže što je vidjela one noći kada ga je pratila. Prizna što je vidjela te otkupi Nečistog i sebe jer je to priznanje bilo potrebno da mladić više ne bude Nečisti.

Priče su umjetnički jednostavnije ili primitivnije, a u isti mah emocionalno veoma angažirane. One se kazuju ili izvode na sceni s pretenzijom na istinitost. Ta vjera u istinitost prisutna je u strukturi, ali se s vremenom izgubila. U pričama borave onostrana bića u čovjekovoj blizini, ali duhovno se ta bliska bića oštro razlikuju od svega što je s one strane svijeta jer ona pripadaju posve drugoj dimenziji (Bošković-Stulli 1991: 169).

U predstavi *Nečisti i djevojka* glumci ispred sebe nose drvene lutke veličine tridesetak centimetara koje djeluju kao statue i nemaju tendenciju da se animiraju. Statue podsjećaju na ritualne lutke koje su se tijekom lutkarske povijesti animirale u ograničenoj mjeri i imale su magični značaj. Skulptura, kip, statua slični su čovjeku kao što i lutka izravno slični čovjeku (Jurkowski 2007: 52).

Prema Jurkowskom (1975: 7) kazalište lutaka razvilo se iz animiranog sakralnog kipa kao rezultat onog istog procesa koji je od živih, aktivnih sudionika obreda učinio korifej. Sakralna figura na svom razvojnog putu prema lutki podlegla je postupnoj laicizaciji, iz predodžbe božanstva prometnula se u predodžbu običnih osoba i postupno se pokretala. Skulptura iz predstave *Nečisti i djevojka* nije se pokrenula i tako je ostala na početku razvojnog puta lutke koja je nastala od sakralne figure. U svom povijesnom razvoju lutka je dospjela u različita područja ljudskog života, jedan je ritual i tu se zadržala što je predstavljeno u predstavi *Nečisti i djevojka*. Međutim, u drugim područjima lutka je zadržala nešto od svojih magijskih osobina, ali je poprimila i nove osobine u skladu sa specifičnostima svoga tipa i oblika (Paljetak 2007: 18).

U priči *Nečisti i djevojka* predstavljen je tipični motiv iz fantastične proze, otkupljenje i izbavljenje tuđih grijeha. Odnos između lutke i lutkara podsjeća na lutkarsku igru iz hrvatskog folklornog kazališta pod nazivom *Ivica i Marica* (Lozica 1996: 353). U didaskalijama spomenute igre piše da svaki lutkar drži svoju lutku i čini kretanje prema upitu ili zapovijedi lutkara, jer lutke ne razgovaraju među sobom već razgovaraju lutkari.

Gradovanje ili kako su nastali gradovi

Predstava *Gradovanje ili kako su nastali gradovi* Tahira Mujičića i scenografa Mojmira Mihatova iz 1986.⁹ predstavlja poetsku interpretaciju likovnog majstora Hrvoja Šercara. Mojmir Mihatov je po slikama Hrvoja Šercara, ne negirajući njegov svijet, gradio jedan novi, svoj. Šercar je u svojem likovnom opusu spojio nekoliko svjetova, građevine starih gradova na leđima riba i ptica.¹⁰

Gradovanje je napisano u obliku bajke jer je Mujičiću bilo potrebno čudo kao karika u razvijanju radnje. Čudesni predmeti služili su u svladavanju određenih situacija, rješavanju nemogućih zadataka dok se i prije i poslije toga na

⁹ Mujičić, Tahir: GRADOVANJE ILI KAKO SU NASTALI GRADOVI. *Hommage* Hrvoju Šercaru. Red. Tahir Mujičić. Pom. red. Milena Dundov. Sc. i lutke Mojmir Mihatov. Kor. Nives Šimatović Predovan. Sc. gl. Davor Grzunov. Izvođači: *Veliki majstor, graditelj* – Zlatko Košta. *Svijetla, njegova kći* – Amalija Pekota. *Srhoj, Nahod-momče, Naučnik* – Asja Bajlo. *Spadalo, Mudra budalina, Budalasti mudrac* – Gabrijela Meštrović. *Mrak, Čarobnjak* – Srećko Šestan. *Moreslava, Carica, Riba, Nebodar, Car ptica* – Radmila Eror. *Pauk-car, Car paukaslobodara* – Srećko Šestan. *Soko, Kirnja* – Milena Dundov. *Vođa tenjaca, Pritruha, Smetinjaka* – Karlo Šoletić. *Posilni* – Josipa Gatara. Praizvedba: 6. 10. 1986.

268 ¹⁰ O pojavama iz fantastičkog slikarstva u povijesti slikarstva više u William Gaunt (1976.).

njih zaboravilo. Čarolije se u ovoj bajci događaju lako kao u igri. Naime, bajka se ne temelji na posebnoj vrsti motiva već na posebnoj vrsti oblikovanja i svaki motiv postaje motivom bajke ako se prikaže na bajkovit način (Bošković-Stulli 1991: 170). Sve su epizode u tijeku zbivanja točno sračunate što stvara apstraktnu kompoziciju i daje obilje čudesnosti. Epizode su izolirane, ali u isti su mah nevidljivo koordinirane pa je, pozivajući se na književnog teoretičara Lüthija, Bošković-Stulli (2012: 285) kazala da bajka ima apstraktni stil.

Tema lutkarske igre *Gradovanje* je stvaranje grada. Nakon otimanja, potom oslobađanja Majstora umjetnika gradnje u završnoj sceni sa svih strana dolijeću ptice i perje im se polako pretvara u gradove, potom dolijeću ribe na kojima nastaju dalmatinski gradovi.

Sinopsis za lutkarsku predstavu *Gradovanje* sastavljen je od četrnaest slika. Na samom početku saznajemo kako je zemlja pusta jer je čarobnjak Mrak sve opustošio i sa sobom u zatočeništvo poveo mudrog i starog Majstora umjetnika graditelja. Već u prvoj slici upoznajemo dječaka po imenu Srhoj koji se uputio u potragu za Majstorom. Kao suprotnost Mraku pojavljuje se Majstorova kći, slijepa djevojčica Svijetla. Dječak, nahoće Srhoj susreće ranjenog sokola kojem će pomoći uzletjeti, a zauzvrat dobije čarobno pero. Potom će susreti ranjenu kirnju kojoj će omogućiti da ode u dubine i zauzvrat će dobiti čarobnu krljušt.

Ranjeni sokol i riba imaju ulogu čudesnog pomoćnika. Oni junaku putniku daruju neobičan dar koji će im pomoći u nevolji. Kasnije ćemo saznati kako je ranjena riba bila kći morske Moreslave koja će zajedno s nebeskim carem Nebodarem pomoći da Domovina bude ponovo podignuta. Kao protuteža Majstoru, u zatvoru se nalaze pauci-slobodari koji pletu mrežu i kada Mrak zaprijeti Majstoru oni razapinju svoju mrežu i Mrak umire.

U jednodimenzionalnom svijetu bajki likovi Srhoj, Svijetla, Majstor i Mrak lišeni su plastičnosti i individualnih crta i svi unutrašnji doživljaji pomaknuti su u plošnost vanjskog zbivanja te je cijela lutkarska igra plošna. Stvari se ne opisuju nego imenuju. Svaki lik ima svoju ulogu. S jedne strane imamo Majstora u izolaciji, a s druge strane Srhoja putnika koji je pokretač događanja. Javljaju se elementi magijskog kada se uz pomoć pera ili krljušti stvaraju gradovi, ali i mitološkog jer se pojavljuju likovi iz hrvatske mitologije Tenjci, vodene sluge čarobnjakove, Smetinjaci, Pritruhe.

Struktura moderne bajke *Gradovanje* preuzeta je iz klasične bajke iako nema tipičnih bajkovitih inicijalnih i epiloških formula, ali postoji konstituiranost fikci-

onalnih svjetova. Navedena su precizna prostorna određenja slikajući vedute poznatih gradova i time se udaljava od bajke te približava fantastičnoj priči. Lutkarski igrokaz *Gradovanje* uklapa se u brlićevski model bajke koji karakterizira ucijepljenost u hrvatski prostor i vrijeme, isticanje domoljubnosti, kršćanska izvorišta u etičkim vrlinama, uvođenje novih motiva, ali i poštovanje osnovne strukture bajke (Bošković-Stulli 1975: 241). Potom u igrokazu ima elemente nove bajkovitosti koje susrećemo u suvremenih pisaca¹¹ kao što su urbani svijet, novi začudni aktanti, nenametljiva poučnost. Urbani svijet koji je gradio Majstor je razoren i Srhoj kreće iz prirode: *proplanka* i *dugaške vale* kako bi u prirodi našao put za ponovno građenje grada. Nestvarni nadnaravni likovi prikazani su u polarizaciji dobra i zla. Neupitno je nacionalno polazište pri stvaranju te nove bajke. Izrijeком se spominje domovina već na samom početku sintagmom *Pusta Domovina*. U 6. slici Svijetla i Srhoj kažu: *trebaju nastaviti tamo gdje je Majstor stao, a Domovinu će im pomoći da do kraja podignu podanici njegovih prijatelja Nebodara i Moreslave* što se potom spominje u 8. i 10. slici. U 12. slici spominje se *Oblak ponad domovine*, a u 13. slici *Cijela Domovina*. U posljednjoj 14. slici *Srhoj i Svijetla lete nad Domovinom*.

Tahir Mujičić aktualizirao je baštinu odnosom prema povijesti. U povijesti gradnje hrvatskih gradova izmjenjivali su se mnogi poznati majstori: majstor Radovan ili Juraj Dalmatinac koji su ostavljali tragove diljem Dalmacije i davali gradovima današnji izgled.

Majstor graditelj dalmatinskih gradova postao je slikar Hrvoje Šercar¹² čiji je slikarski rukopis stekao svoj prepoznatljivi otisak u povijesti hrvatskog slikarstva, a njegova kombinatorika simbola omogućila je brojne varijante i metamorfoze. Kao posebnu osobitost njegova slikarstva izdvojili smo anakronizam koji je značio slobodu kretanja kroz vrijeme i prostor, odustajanje od linearne kronologije i približavanje bajci. U povijesti slikarstva zabilježen je kao predstavnik fantastičnog slikarstva.¹³

Šercar je *Moderni crtač davnina* kazao je Tonko Maroević (2014: 39). Crtao je gotičke gradove, bavio se legendama i mitovima, ljudskim prostorima i

¹¹ Stjepan Hranjec (2004: 43-56) proučavao je bajkoviti izraz u suvremenih hrvatskih spisateljica: Sunčane Škrinjarić, Nade Iveljić i Višnje Stahuljak.

¹² O Hrvoju Šercaru pisali su mnogi likovni kritičari, a mi smo u predstavljanju slikara po čijim su motivima nastale lutke odabrali dvije monografije: Igora Zidića i Tonka Maroevića kako bi mogli stvoriti vezu između lutaka koje je napravio Mojmir Mihatov i slika koje je naslikao Hrvoje Šercar.

¹³ Fantastično slikarstvo oprečno je realizmu: *vjerujem samo u ono što ne vidim, a prije svega ono što osjećam*, kazao je Gustave Moreau (Gaunt, 1976).

sudbinama koje je smještao u stiliziranu prošlost. U predstavi su se pojavljivale povijesne jezgre hrvatskih gradova. Kako njegovi gradovi ne bi bili lebdeći bez temelja i gravitacijskog uporišta kao oblaci, odlučio ih je postaviti na leđa raznorodnih životinja. Dalmatinski gradovi bili su na leđima riba, a gradovi iz unutrašnjosti Hrvatske na leđima ptica. U tom susretu različitih svjetova dolazi do znatnih disproporcija. Životinjski lik analogan je prikazu grada koji je postao reduciran na dimenzije vlastite makete. Veze grada i životinje potječu iz likovne logike i slobode nadrealnog predznaka.

Predstava koje se odigla samo 23 puta ostavila je velikog traga na zadarsko lutkarstvo. Na prvoj stranici monografije *Lutkari svete Margarite* nalazi se lutka koja je rađena za predstavu *Gradovanje*, a Mihatov je na ribu postavio crkve sv. Donata i sv. Stošije, zvonik s pripadajućim dijelom Kalelarge, a iza sv. Donata vidi se apsida sv. Krševana. Naravno, oni su postavljeni na sasvim novi način što se ne može vidjeti ni na jednoj Šercarovoj slici. Riba ima umjesto peraja vesla, a karakteristična Šercarova riblja glava zamijenjena je glavom karikature kakve susrećemo na karikaturama Mojmira Mihatova. Ista takva lutka nalazi se i u drugoj monografiji Abdulaha Seferovića *Kositreni vojnici hrvatskog lutkarstva* na kojoj vizura Zadra nije postavljena na ribu.¹⁴

U predstavi *Gradovanje* spojili su se bajkoviti sadržaji, kada je u pitanju literarni predložak, s fantastičnim slikarstvom u inscenaciji i lutkama. Fantastična likovnost u predstavi potencirala je čudesnost i nije bila predznak smrti, već života. U vođenju radnje s novim začudnim likovima i njihovim postupcima te igri elementima strukture leži nova bajkovitost.

¹⁴ Hrvoje Šercar je višestruko crtao Zadar od 1974. sve do 2013. Na slici *Riba svetog Donata* (1974.), središte Zadra zbio je na sv. Donat i na sv. Stošiju koji su urasli na leđa velike ribe. Ljuske ribe povezuju se s kupama kanalicama s krovova, ali s druge strane riba je hraniteljica ljudi koji žive u ovome gradu, podcrtao je Maroević (2014: 43). Na slici *Grad s kolonom* (1978.), zbio je u kompoziciju na sv. Donat, na sv. Stošiju, sv. Iliju s odgovarajućim zvonnicima, dva bloka obližnjih kuća i jedan izdvojeni stup na Forumu. Zadru se Šercar odužio i sustavnom širokom panoramom čitave poluotočne cjeline od Foše do Arsenala što nije pedantno predstavljeno i ne doima se kao razglednica. Sliku je naslovio *Grad u kojem je vrijeme stalo* (1979.). Slijede slike *Oko svete Stošije* (1996.) na kojoj se nalaze tri ribe jedna na drugoj, a na vrhu zvonika svete Stošije je oko, dok na slici *Čač svetog Donata* (1996.) dominira velika riba i mali sv. Donat. Na slici *Anđeo sv. Krševana* (2006.) između grba grada Zadra i anđela koji na krilima drži crkvu sv. Krševana, Šercar je nacrtao sve simbole Zadra: sv. Donat, sv. Stošiju, Forum, pet bunara, Bablju kulu i Kolonu. Pročelje sv. Krševana i bočnu apsиду drži u ruci anđeo, ali ta ista apsida, koja je sada precizno nacrtana, povezuje crkve sv. Donata i sv. Stošije. Posljednja slika Zadra je *Grad morskih orgulja* (2013.). Sve reprodukcije pronašli smo u knjizi Tonka Maroevića (2014.).

Zaključak

Istraživanje smo usmjerili na tri lutkarske predstave od kojih su dvije kao literarne predloške imale fantastičnu usmenu i umjetničku prozu dok je treća predstava rađena prema modernoj bajci. Fantastična umjetnička i usmena proza bila je namijenjena odrasloj publici ili kako se to obično naziva bilo je to lutkarstvo za odrasle. Lutkarstvo je od kraja 19. stoljeća namijenjeno isključivo djeci, a u Kazalištu lutaka Zadar od samog osnutka 1952. javljaju se predstave koje, ni po tematici, ni po scenskom izrazu nisu namijenjene isključivo djeci.

Autori predstava Miroslav Melena i Rene Medvešek animacijom lutaka/predmeta prikazali su stravične slike. Sama činjenica da se animacijom oživljava neživo je čudo, a upravo je čudo odlika fantastične proze. Animaciji lutaka/predmeta autori su pridružili animaciju scenskog prozora kako bi čudo još više istaknuli. Na kraju dolazimo do zaključka kako se jedino lutkom mogu izravno pokazati surovi motivi fantastičnih tema.

Predstava *Gradovanje* Tahira Mujičića namijenjena je djeci pa ima nenamestljivu poučnost i nije temeljena na susretu stvarnog i nestvarnog već je napisana u obliku bajke. Naime, tema stvaranja domovine ima nacionalno polazište, polarizirani likovi smješteni su u urbani svijet i tako bajka *Gradovanje* poprima oblike suvremene bajke.

U predstavi *Gradovanje*, bajkovitoj priči o gradnji domovine, autori svoj izraz temelje na fantastičnim slikama Hrvoja Šercara. Statue iz predstave *Nečisti i djevojka*, koje animatori drže u ruci i nemaju ih namjeru pokrenuti, niti se njima obraćaju kao lutkama, niti pokušavaju govoriti u ime lutaka, nego kao da na predstavi žive dva paralelna svijeta - lutke-statue i glumci - doprinose stvaranju čudnog izraza čitave predstave. I na kraju spomenimo vrlo zanimljivu inscenaciju *Kitice* za koju je bila izgrađena posebna pozornica i gledalište na kojem su se događale vrlo okrutne scene, ali koje su bile za publiku prihvatljive samom činjenicom da su ih izvodile lutke.

Izvori

Radovan Meštar (Tahir Mujičić). 1985. *Gradovanje*. Rukopis.

Zalar, Ivo. ur. 1997. *Hrvatske usmene priče*. Zagreb: HENA COM.

Nečisti i djevojka. Prema usmenoj predaji. Dram. Rene Medvešek.

Literatura

- Bošković-Stulli, Maja. 1975. *Usmena književnost kao umjetnost riječi*. Zagreb: Mladost. ---. 1991. *Pjesme, priče, fantastika*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, Zavod za istraživanje folklor.
- . 2012. Bajka. *Libri et libri: časopis za istraživanje dječje književnosti I/ 2*, 279-292.
- Gaunt, William. 1976. *Fantastično slikarstvo od Hieronymusa Boscha do Salvadora Dalija*. Zagreb: Grafički zavod hrvatske.
- Hranjec, Stjepan. 2004. Tri modela nove bajkovitosti. *Umjetnost riječi XLVIII/1*, 43-56.
- Hejno, Wiesław. 2002. *Lutkar*. Preveo Pero Mioč. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Lozica, Ivan. ur. 1996. *Folklorno kazalište*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Jurkowski, Henryk. 1975. Povijest kazališta lutaka. Preveo: Pero Mioč. *Prolog VII/ 23/24*, 5-13.
- . 1995. Rođenje lutke. Preveo Pero Mioč. *Glasje II/ 3-4*, 8-17.
- . 2007. *Teorija lutkarstva*. Prevela Biserka Rajčić. Subotica: Međunarodni festival pozorišta za decu.
- Kuvač Levačić, Kornelija. 2013. *Moć i nemoć fantastike*. Split: Književni krug.
- Lotman, Jurij M. 1987. Lutka u sistemu kulture. Prevela Joana Stojadinović. *Pozorište IXX/1-2*, 9-12.
- Maroević, Tonko. 2014. Gradivo gradova, U: Šercar. Zagreb: AGM. 39-47.
- Paljetak, Luko. 2007. *Lutke za kazalište i dušu*. Zagreb: Međunarodni centar za usluge u kulturi.
- Pavičić, Jurica. 2000. *Hrvatski fantastičari*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti.
- Propp, Vladimir. 1982. *Morfologija bajke*. Preveli Petar Vujičić, Radovan Matijašević, Mira Vuković. Beograd: Prosveta.
- Rečnik književnih termina*. 1986. Beograd: Nolit.
- Sertić, Mira. 1970. Razvitak umjetne balade u hrvatskoj književnosti. *Umjetnost riječi XIV/ 1-2*.
- Solar, Milivoj. 1984. *Teorija književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.
- Stupin, Tatjana. 2001. Predstava koja se dugo neće moći zaboraviti. *Narodni list 2*. 12.
- Šabić, Marijan. 2000. Šenoine *Povjestice* i Erbenova *Kytice*; između mita i predaje. *Književna smotra: časopis za svjetsku književnost XXXII/4*, 143-150.
- Todorov, Cvetan [Tzvetan]. 1987. *Uvod u fantastičnu književnost*. Beograd: Rad.
- Tunjić, Andrija. 2014. Poetično i poučno, *Vijenac 537*. 2. 10.
- Vigato, Teodora. 2010. Scenografija u Kazalištu lutaka Zadar, *Magistra Iadertina V/1*, 65-89.
- Zidić, Igor. 1984. Šercar. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna biblioteka.

FANTASTIC MOTIFS PORTRAYED BY PUPPETS IN THE ZADAR PUPPET THEATRE

Abstract

Teodora VIGATO

Department of Teachers' and Preschool Teachers' Education

University of Zadar

Dr. Franje Tuđmana 24

23 000 Zadar, Croatia

teodora.vigato@zadar.net

This paper analyses the puppet shows held in the Zadar Puppet Theatre, featuring fantastic motifs from Czech and Croatian written and oral literature: the ballad *Kytice*, adapted from Karel Jaromír Erben's text and directed by Miroslav Melena; *Nečisti i djevojka* [*The Evil One and the Girl*], directed by Rene Medvešek, based on the oral tradition motifs; and Tahir Mujičić's *Towning*, a play rendered in the new fairy-tale manner that presents an homage to the Croatian painter of fantastic elements, Hrvoje Šercar. In the ballad and the traditional story, the authors start with the motif of everyday life and reach the motifs of fear and death. The fairy-tale leaves out fantastic motifs of horror and death; yet, the fantastic element is accentuated with fantastic puppets and scenography. In puppeteering, it is desirable to use puppets for supernatural scenes since the puppet is an inanimate object, but at the same time, it represents life and is alive. It is precisely due to this double nature that a puppet can express everything that a man should not and cannot.

Keywords: Puppet, fantastic motifs, Zadar Puppet Theatre, *Kytice*, *Nečisti i djevojka*, *Towning*